

Populismo e globalización

Populismo y globalización

Populism and globalization

EDUARDO FERNÁNDEZ LUIÑA

Campus Universidade Francisco Marroquín, Guatemala
efernandez@ufm.edu

Recibido: 13/112017 | Aceptado: 03/04/2018

Resumo: O inicio do século XXI puxo sobre a mesa a relación existente entre o proceso de globalización e o populismo. Autores vinculados ás ciencias sociais participaron parcialmente e desde hai décadas no proceso de definición dun e outro fenómeno. Non obstante, os textos que intentaron estudar a relación (particular) existente entre os dous procesos políticos non foron demasiados. Este artigo desexa afondar sobre ambas as dúas nocións, sen dúbida relevantes na actualidade, con ánimo de identificar a interacción (e retroalimentación) existente entre os dous fenómenos políticos. O obxectivo final sería o de, unha vez identificado o diagnóstico, propor unha serie de medidas que axuden a frear o avance populista. O dito avance puxo a democracia liberal nunha situación de risco que fai perigar nun gran número de países a estrutura de dereitos e liberdades tal como a coñeciamos.

Palabras clave: Populismo, globalización, democracia, liberdades.

Resumen: El inicio del siglo XXI ha puesto sobre la mesa la relación existente entre el proceso de globalización y el populismo. Autores vinculados a las ciencias sociales han participado parcialmente y desde hace décadas en el proceso de definición de uno y otro fenómeno. Sin embargo, los textos que han intentado estudiar la relación (particular) existente entre los dos procesos políticos no han sido demasiados. Este artículo desea profundizar sobre ambas nociones, sin duda relevantes en la actualidad, con ánimo de identificar la interacción (y retroalimentación) existente entre los dos fenómenos políticos. El objetivo final sería el de, una vez identificado el diagnóstico, proponer una serie de medidas que ayuden a frenar el avance populista. Dicho avance ha puesto a la democracia liberal en una situación de riesgo que hace peligrar en un gran número de países la estructura de derechos y libertades tal como la conocíamos.

Palabras clave: Populismo, globalización, democracia, libertades.

Abstract: The beginning of the 21st century has presented the existing relationship between the process of globalization and populism. Some authors linked to the social sciences have participated for decades in the process of defining both phenomena. However, the texts that have tried to study deeply the existing

relationship between populism and globalisation have not been too many. The article deepens on both notions, undoubtedly relevant at present, to identify the interaction (and feedback) existing between both political processes. The final objective would be to propose, once the diagnosis was made, a series of measures that would help to stop the populist advance. This advance has put liberal-democracy in a difficult situation endangering the structure of rights and freedoms in a large number of countries.

Key words: Populism, globalisation, democracy, liberties.

Sumario: 1 Introducción. 2 Populismo e globalización: unha relación inevitable. 2.1 Populismo: un concepto baleiro? 3 A globalización: un argumento esencial dos líderes populistas? 3.1 Como interactúan o populismo e a globalización? 4 Conclusións. 5 Bibliografía.

1 INTRODUCCIÓN

A última década viu o rexurdir da literatura asociada ao populismo (Meny e Surel, 2001; Albertazzi e McDonnell, 2008; Judis, 2016; Müller, 2016; Mudde e Rovira Kaltwasser, 2017). Os fenómenos acaecidos en América Latina despois do triunfo de Hugo Chávez –e do éxito do denominado socialismo do século XXI– espertaron, unha vez máis, o interese dun gran número de académicos e científicos sociais co obxecto de comprender o “proceso populista” (Laclau, 2005).

O citado proceso de terceira onda populista (Gratius, 2007), tipicamente latinoamericano, expandiuse con novas características ao continente europeo (Grecia, Francia, Holanda, Austria, Italia, etc.) e ao territorio dos Estados Unidos de América coas candidaturas de Donald Trump, na actualidade presidente, e de Bernie Sanders.

Nestes momentos, a situación é cando menos problemática. A democracia liberal sofre unha erosión dramática (Foa e Mounk, 2016) e, con ela, a estrutura de dereitos e liberdades que tanto custou gañar no que se coñece como a segunda e terceira onda de democratización. A denominada por algúns “ameaza populista” debe ser explicada e, nese sentido, este artigo de investigación desexa estudar a relación que o populismo ten co proceso globalizador, todo con ánimo de contribuír a unha mellor comprensión do mundo en que nos toca vivir.

A nosa investigación busca responder dúas preguntas. Por unha banda e en primeiro lugar: Existe unha relación clara e evidente entre o fenómeno populista e a globalización? Por outra, non menos importante: Poderíamos chegar a comprender o efecto que a globalización posúe á hora de incentivar ou desincentivar o nacemento e o desenvolvemento de réximes populistas? En caso de ser capaces de responder satisfactoriamente ambas as dúas cuestións, a estrutura de dereitos e liberdades cidadás podería ser protexida con medidas de carácter anticipativo.

Da man das dúas preguntas expostas liñas atrás, o texto tamén desexa reivindicar a necesaria natureza liberal dos nosos sistemas democráticos. As democracias máis exitosas e de maior calidade a escala planetaria presentan trazos de natureza republicana –división de poderes, imperio da lei e unha sociedade civil activa–, democrática e poliárquica –sufraxio universal activo e pasivo e pluralismo político– e obviamente características de natureza liberal –protección da estrutura de dereitos e liberdades individuais.

As tres dimensións sofren ante a aparición e o progresivo fortalecemento dun líder ou dunha organización de natureza populista. A día de hoxe, parece necesario suscitar unha reflexión para ampliar o compromiso das elites –e tamén da cidadanía– coa defensa dos principios democrata-liberais presentados liñas atrás. Na última parte do noso escrito, intentamos apuntar desde un enfoque moi xeneralista que medidas se deberían desenvolver con ánimo de frear a ameaza populista. Para realizar este traballo levouse a cabo unha análise documental que busca, sobre

todo, presentar a literatura máis relevante á hora de comprender tanto o fenómeno populista como o proceso globalizador.

Co obxecto de responder a todas as inquietudes que nos formulamos, o texto foi organizado baixo a seguinte estrutura. Na primeira parte deste traballo, afóndase, como non podía ser doutra forma, na definición do populismo. No dito apartado presentaremos a dobre natureza de populismo e a conexión que esa natureza posúe coa globalización.

Unha vez rematada a fase conceptual, o artigo abre un segundo espazo dedicado a presentar o significado da globalización. Como teremos ocasión de ver, o concepto de globalización non é menos escorregadizo que o de populismo. Por iso, a presentación tanto da literatura máis relevante como das principais definicións desenvolvidas desde as ciencias sociais parece tarefa inevitable en ambos os dous bloques. Neste apartado, utilizaremos contribucións provenientes tanto da economía como da ciencia política, todo para aclarar conceptos e evidenciar o vínculo existente entre populismo e globalización.

Os líderes populistas adoitan “facer usufruto do descontento” (Rupnik, 2007). Por iso, as crises ou períodos de recesión resultado dun axuste vinculado ao proceso de globalización poden servir de excusa para o nacemento e o desenvolvemento dunha retórica que conduza co tempo ao nacemento dun movemento (e potencialmente dun réxime) populista.

O artigo péchase cun apartado dedicado ás conclusións a xeito de recapitulación.

2 POPULISMO E GLOBALIZACIÓN: UNHA RELACIÓN INEVITABLE

Como sinalabamos na sección introdutoria, a primeira parte deste artigo estará dedicada a reflexionar sobre o fenómeno populista. O obxectivo é o de esclarecer conceptualmente esa noción para pasar, posteriormente, á explicación do proceso globalizador e da relación existente entre populismo e globalización.

2.1 Populismo: un concepto baleiro?

Falar de política é falar de populismo. O dito fenómeno é inherente ao proceso de competición e xestión do conflito denominado política. Non obstante, somos conscientes de que o vocábulo se usa nun gran número de situacións de xeito irresponsable e sen indicar exactamente que queremos dicir ao catalogar un partido ou un candidato como populistas.

Parece necesario presentar as principais escolas á hora de estudar o populismo. En segundo termo, o noso texto debería ser capaz de mostrar as características do fenómeno, todo co fin de lles mostrar aos lectores unha definición axeitada e útil.

En traballos anteriores (Fernández Luiña, 2016), fíxose fincapé na idea de que o populismo non é só un fenómeno latinoamericano (Savarino, 2006). A segunda metade do século XX e o ascenso dos denominados “populistas históricos” –falamos de Juan Domingo Perón ou do brasileiro Getulio Vargas– motivou esta concepción do populismo totalmente desorientada.

Posteriormente, autores como Ernesto Laclau (2005) e outros sinalaron que o populismo afundía as súas raíces non precisamente en Latinoamérica, senón no mundo ruso (os famosos *Narodniki*) e dos Estados Unidos de Norteamérica (o *People's Party*¹). A día de hoxe, parece evidente que, como indicabamos ao inicio, o populismo é inherente á política e non existen rexións a nivel global “vacinas” e “inmunes”. O populismo é un virus *ab initio* da democracia e, por iso, todo sistema político liberal-democrático pode ser vítima dun líder e dun réxime populista se existen condicións que favorezan a creación dunha ventá de oportunidade.

Unha vez explicada a natureza eminentemente política do populismo, debemos tratar o tema da ideoloxía. Inicialmente, parecía que o populismo posuía unha ideoloxía con características particulares que o “afastaban dos sistemas de crenza tradicionais” (Sartori, 1969). Baseándose nos sucesos que tiveron lugar durante as dúas últimas décadas no mundo suramericano e europeo, podemos afirmar sen temor a equivocarnos que o populismo non é estritamente “de dereitas” ou “de esquerdas”. Por iso, a nivel global observamos populistas de esquerda (como os citados socialistas do século XXI), pero tamén o avance de líderes e organizacións populistas que poderían ser situados no espectro político asociado á dereita (como por exemplo Marine Le Pen en Francia). Sexa como for, a ideoloxía “dura” (Sartori, 1969) non é algo que defina o fenómeno populista.

O feito de ter claro que o populismo non é unha ideoloxía “dura” facilítalles moito a tarefa aos investigadores interesados no seu estudo. Por iso, é de gran relevancia sinalar que debemos obrigatoriamente ir máis alá do ámbito ideolóxico se queremos comprender a dinámica e a manifestación populistas.

A literatura máis actual definiu o populismo como un “estilo político” (Muffit, 2016; Mudde e Rovira Kaltwasser, 2017). Dito isto, e con intención divulgadora e aclarativa: Que deberíamos entender por un “estilo político”? O autor de referencia, o australiano Benjamin Muffit indica que:

If populism is no quite an ideology, strategy, discourse or political logic, then what kind of phenomenon is it? (...) the best way to understand contemporary populism is as a political style that is used by a wide range of actors across the world today. This approach stresses the performance aspects of populism, moving beyond the approaches discussed (...) (Muffit, 2016: 28).

Polo tanto, e con base no anterior, deberíamos ter claro o que queren dicir os autores que entenden o populismo como un “estilo político” (Muffit, 2016; Mudde e Rovira Kaltwasser, 2017). As raíces desta particular comprensión do fenómeno populista atópanse en autores como Kenneth Minogue (1969) ou Margaret Canovan (1981). No entanto, e como indicabamos liñas atrás, a definición máis actual á hora de entender o populismo como “estilo político” entende o proceso do seguinte xeito:

Political style can be understood as the repertoires of embodied, symbolically mediated performance made to audiences that are used to create and navigate the fields of power that comprised the political, stretching from the domain of government through to every day life (Muffit, 2016: 37).

Como se pode observar, a dita literatura, fusionando e creando unha ponte entre Hariman (1995) e Ankesmit (1996) –e baseándose nas comprensións dos autores das décadas dos sesenta e oitenta citados–, entende o fenómeno populista como unha cuestión asociada á retórica (a construción de mensaxes e de narrativas co obxecto de entender a realidade social en que se atopan determinadas sociedades) e á imaxe (á mercadotecnia política e á linguaxe empregada na comunicación). Tanto a retórica como a imaxe e a narrativa utilizada servirán aos populistas para moldear o ambiente político e, con iso, facilitar a concentración e centralización de poder.

Desde o noso punto de vista, esta comprensión, malia ser correcta, parece non reflectir na súa totalidade a complexidade e os perigos asociados ao desenvolvemento dun líder ou dun partido populista². Con ánimo de completar a definición, poderíamos comprender o fenómeno/proceso populista a través de dúas dimensións compatibles pero que potencialmente non teñen por que chegar a interactuar:

1) En primeiro lugar, poderíamos, seguindo a liña de investigación indicada, entender o populismo como unha retórica, como a construción dun discurso con ánimo de lograr posicións de poder dentro dunha democracia.

2) Ao mesmo tempo, e sempre comprometido cos elementos esenciais das democracias liberais en que nos toca vivir, podemos dicir que algúns populistas, utilizando determinadas estratexias de comunicación e edificando certas narrativas, logran concentrar un poder excesivo que facilita a construción dun réxime populista (un sistema híbrido a medio camiño entre a ditadura autoritaria e a democracia liberal).

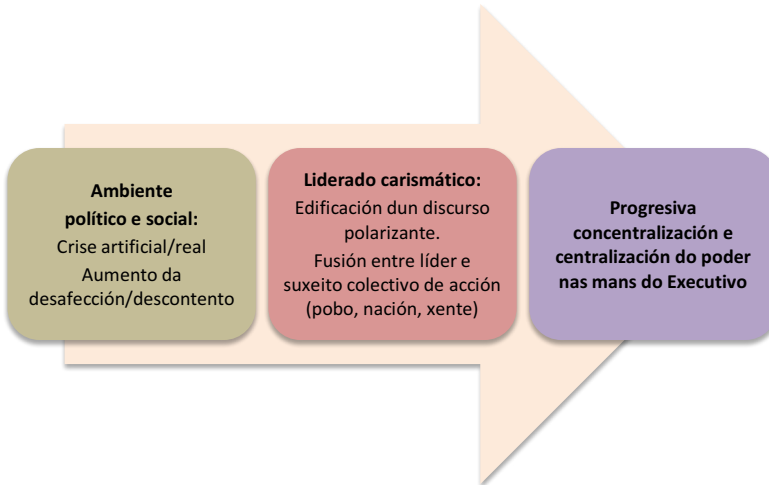
Cremos que, grazas a estas dúas dimensións, a nosa comprensión do fenómeno populista se amplía de xeito significativo. Sobre o primeiro punto, pouco que dicir... Guste ou non, todos os políticos empregan unha retórica populista co obxecto de lograr cotas de poder dentro dunha democracia representativa. Todos os políticos desexan maximizar votos (Buchanan, 2000) e para iso constrúen relatos que en moitas situacións pouco teñen que ver coa realidade. Na maior parte dos discursos políticos prodúcese unha diverxencia entre a intención anunciada e a intención desexada (Boettke e López, 2002). É dicir, os políticos adoitan utilizar narrativas e discursos de grande atractivo para gañar o favor dos electores/votantes, sen que exista *de facto* un contrato establecido que lles faga cumprir o prometido. Esta asimetría de información aumenta a frustración da cidadanía –que se sente literalmente estafada–, dado que os políticos prometen actuacións/operacións que non se cumpren no futuro porque o obxectivo real é literalmente outro.

Pero, sendo conscientes do anterior, temos que saber que non todos os políticos son iguais. Pódese observar con relativa claridade que algúns políticos esgrimen niveis máis elevados de demagogia que outros, amosando ademais, a través das súas accións e declaracións, un menor respecto pola estrutura de dereitos e liberdades e pola arquitectura institucional liberal-democrática. Na carreira cara ao poder, non todos son iguais.

É importante sinalar (e denunciar) a existencia de políticos que non só manexan unha retórica populista, senón que ademais desexan erixir un réxime populista. De ter éxito, o feito de construír un réxime populista representa unha das maiores ameazas para a nosa estrutura de dereitos e liberdades. Como se produce ese proceso? É dicir, como se transita dunha retórica populista a un réxime populista? Para iso, debe existir unha ventá de oportunidade e sen dúbida un político (ou un conxunto de políticos) capaces de vela e aproveitala.

A lóxica pola que discorre ese proceso preséntase na figura 1.

Figura 1. Lóxica populista

Fonte: Fernández Luiña, Eduardo (2016). *Los movimientos populistas*

¿Una expresión social de descontento o una estrategia política para concentrar poder?
Madrid. Instituto Juan de Mariana. P. 9.

Nun determinado ambiente político aparece a crise. Como a figura indica, a citada crise pode ser real, composta por elementos tanxibles que provocan unha redución drástica na calidade/nivel de vida, aumentando con iso a desafección e o descontento entre a poboación. Falamos de altos niveis de desemprego, un recorte drástico na provisión de servizos públicos asociados ás políticas de benestar, un fluxo migratorio descontrolado que impacte nos salarios das persoas nativas con menos cualificación, etc.

Como complemento a esta situación, que definitivamente pode ser real, as crises tamén poden ser construídas a través de narrativas que calen na poboación, modificando os patróns de comportamento da opinión pública. É dicir, determinadas mensaxes e relatos poden chegar a distorsionar a comprensión que os cidadáns teñen da realidade social en que lles toca vivir. Hai situacións, como a do primeiro goberno Piñera en Chile, que encaixan perfectamente nesta dinámica. Un país pode estar a crecer a bo rito (falamos do PIB), o desemprego pode estar no seu mellor momento (moi baixo ou inexistente) e todos os indicadores de desenvolvemento humano poden atoparse na cúspide. Incluso así –e isto é o máis interesante da arte da política–, a pesar da prosperidade, unha determinada elite política pode vender un relato pesimista e producir con iso un aumento da desafección. Aínda que soe estraño, a cidadanía pode chegar a percibir a situación como dramática malia que os datos indiquen o contrario. Somos conscientes de que a política se basea nas emocións (Caplan, 2008). A política é xestión do conflito e batalla emocional. Por iso, e como sinalamos, se unha minoría organizada logra cimentar unha narrativa crible, os cidadáns poden modificar a súa percepción da realidade e pensar que as cousas “van mal” cando nunca foron mellor en termos cuantitativos –de indicadores– (como no caso chileno entre os anos 2010-2014).

Unha vez que a desafección está presente na poboación (indistintamente se é inducida por unha situación tanxible ou ficticia), a ventá de oportunidade aparece. A dita ventá adoita ser

capitalizada por un líder carismático que xera un discurso “polarizante” articulado, como indicaba Ernesto Laclau, a través dunha “cadea equivalencial de demandas” (Laclau, 2005). Se a citada cadea ten éxito, o líder (e o seu grupo) poden chegar a desafiar o sistema político no seu conxunto.

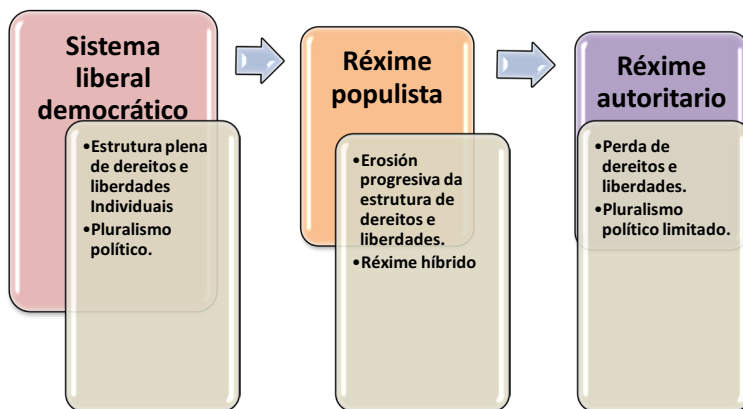
Esta dinámica presenta claramente a perigosidade do populismo. Indicabamos ao inicio do artigo que o fenómeno populista é un virus *ab initio* da democracia. Definitivamente, o populismo é unha doenza que todo sistema liberal democrático pode sufrir. Como presentamos, xorde dun proceso de competición aberto no cal un líder (ou un grupo) obtén o poder, para posteriormente erosionar (e nalgúns casos destruír) a arquitectura sistémica que facilitou o seu ingreso nas institucións político-representativas.

Cando o anterior ten lugar, o risco para a democracia liberal é evidente porque, froito da desafección, o líder populista abre (como sucedeu en Venezuela) un proceso progresivo de concentración e centralización de poder na súa persoa. O dito proceso adóitase evidenciar mediante un fortalecemento progresivo do poder executivo. O anterior foi comprobado en determinadas realidades latinoamericanas, resultado das modificacións constitucionais que tiveron lugar en Venezuela, Bolivia ou Ecuador (Pizzolo, 2007). Cando isto sucede, a construción dun réxime populista capaz de destruír a democracia liberal tal como a coñecemos convértese nunha posibilidade real. Nalgúns casos, a dinámica é tan perigosa que a edificación do citado réxime populista conduce ao nacemento dunha ditadura autoritaria, revertendo o proceso democrático.

Os elementos liberais (dereitos individuais), democráticos (o sufraxio pasivo e activo universal) e republicanos (división de poderes e imperio da lei) comezarán a sufrir unha erosión palpable que fortalecerá a minoría que controla o Estado, debilitando a estrutura de dereitos da gran maioría dos cidadáns.

A figura 2 presenta a lóxica baixo a cal se desenvolve ese proceso “dexenerativo” que pon en risco todo o sistema de liberdades civís e a propia democracia.

Figura 2. Como é o proceso de transición/dexeneración cara ao autoritarismo?

Fonte: Fernández Luiña, Eduardo (2016). *Los movimientos populistas*
 ¿Una expresión social de descontento o una estrategia política para concentrar poder?
 Madrid. Instituto Juan de Mariana. P. 10.

Como evitar o dito proceso a curto prazo? Parece que todos os populismos, sexan de dereitas ou de esquerdas, comparten os mesmos elementos. Salvando as distancias, existen patróns que

van da man dos elementos asociados ao estilo que presentamos anteriormente. Por iso, parece necesario identificar os ingredientes que compoñen a ameaza populista con ánimo de mellorar o sistema de información e intentar xerar unha vacina. Se tivésemos que presentar eses elementos, poderíamos enumerar os seguintes:

1) Líder carismático.

2) Discurso “polarizante” que fusiona a figura do dito líder co pobo ou co colectivo que di representar (xente, comunidade, etc.).

3) Ventá de oportunidade. As crises sociais e económicas que serven para que os populistas adquiran poder e posteriormente pavimenten o camiño para a construción dun réxime populista e unha potencial ditadura autoritaria (ou os famosos autoritarismos competitivos de que fala Steven Levitsky³).

Os elementos 1 e 2 son de grande importancia. Cando un líder carismático propoña un discurso polarizante e antisistémico co obxecto de aumentar a distancia ideolóxica entre os actores relevantes dentro dunha sociedade, a democracia liberal sufrirá no seu conxunto. Agora ben, como sinalamos durante o artigo, a ventá de oportunidade (o elemento número 3) é tamén de gran relevancia. E é aí onde populismo e globalización entran nunha relación íntima. Moitas veces, a globalización (sobre todo unha posición contraria a ela) serviralles aos populistas de “todas as cores” para construír esa narrativa “xeradora” da ventá de oportunidade.

A segunda parte deste artigo será dedicada a reflexionar sobre a globalización e a súa íntima conexión co fenómeno populista.

3 A GLOBALIZACIÓN: UN ARGUMENTO ESENCIAL DOS LÍDERES POPULISTAS?

Vimos no primeiro apartado deste artigo que o populismo é un fenómeno complexo. Definitivamente, falar de populismo é falar dun concepto escorregadizo e de difícil comprensión e definición. Da man do anterior, poderíamos sinalar que a noción de globalización é igualmente complexa. Neste caso, pola súa amplitude. A reflexión arredor da globalización abre un espazo de discusión sobre un concepto multidimensional.

A literatura xerou grandes obras arredor do proceso globalizador. Sen lugar a dúbidas, cando tratamos o tema da globalización, véñennos á mente autores como George Ritzer (2007; 2015), Manfred B. Steger, Paul Battersby e Joseph Siracusa (2014). Se imos aos traballos que marcan a década da globalización nos noventa, deberíamos sinalar a obra de Joseph Stiglitz (2002), Saskia Sassen (2007) Manuel Castells (1996) ou Zygmunt Bauman (2000). Se nos enfocásemos no mundo hispanofalante, parece inevitable citar os traballos de economistas como Adrián Ravier (2012), José Luis Sampedro (2005) ou Guillermo de la Dehesa (2007).

Todos foron estudosos e académicos que, desde distintas disciplinas, analizaron o fenómeno globalizador e intentaron definilo. Sendo conscientes da pluralidade de enfoques, deberíamos sinalar, seguindo a Manfred B. Steger, que a globalización pode ser comprendida como un proceso, como unha condición, como un sistema ou mesmo como unha era de tempo (Steger, 2017: 11).

Steger presenta a multidimensionalidade do fenómeno globalizador. Como o propio autor sinala, a globalización fai referencia en primeiro lugar a “(...) *tight global economic, political, cultural and environmental interconnections and flows that make most of the currently existing borders and boundaries irrelevant*” (Steger, 2017: 11).

Baseándose no anterior, podemos sinalar que a globalización debilita e minimiza a importancia das fronteiras; o proceso de mundialización vólveas porosas, interconectando persoas e tamén problemas. Por iso, o proceso de globalización pode xerar inconvenientes de natureza política e social para determinados Estados, celosos da súa soberanía.

En segundo lugar, a globalización adopta:

Global imaginary to refer of people's growing consciousness of thickening globality. (...) The intensification of global consciousness destabilizes and unsettles the nation-state framework within which people have imagined their communal existence (Steger, 2017).

En relación co anterior, parece lóxico que, ao tratarse dun proceso de colaboración social, desenvolva formas de identidade “global”, “cosmopolita”, máis alá do Estado-nación. As ditas dinámicas de cooperación poden chegar a modificar a filiación que os individuos senten cara ás súas comunidades estatais, rexionais ou locais.

Por último, pero non menos importante, a globalización é un “*spatial concept signifying a set of social processes that transform our present social condition of conventional nationality into one of globality*” (Steger, 2017: 12). A afirmación, indicada liñas atrás, presenta o sumatorio da primeira característica e da segunda. Por iso, non podemos obviar que a globalización pode provocar unha alteración (parcial ou total) na estrutura de lealdades dos individuos. O dito cambio, subscribindo todo o presentado, potencia o nacemento de conflitos de natureza social.

A xeito de resumo, deberíamos mostrar dúas definicións que se institucionalizaron ao falar da globalización. A primeira é a de David Held e a segunda, a de Roland Robertson.

O académico británico, xunto con Anthony McGrew, indican que:

Globalization may be thought of as a process (or set of processes) which embodies a transformation in the spatial organization of social relations and transactions –assessed in terms of their extensity, intensity, velocity, and impact– generating transcontinental or interregional flows and networks of activity, interaction and the exercise of power (Held y MacGrew, 2007).

Por outro lado, Roland Robertson entende a globalización “*as a concept refers both to the compression of the world and the intensification of consciousness of the world as a whole*” (Robertson, 1992).

Baseándose nas definicións presentadas e nas reflexións que xeraron, pódese supor a relación existente entre populismo e globalización...

3.1 Como interactúan o populismo e a globalización?

Nun artigo de gran valor para todos os interesados no estudo da Unión Europea, Colin Hay e Ben Rosamond analizaban o impacto que a globalización posuía á hora de edificar narrativas co obxecto de xustificar a existencia da Unión Europea (UE) no Reino Unido (foi escrito no ano 2011), Francia, Alemaña e Italia.

O texto levaba por título *Globalization, European integration and the discursive construction of economic imperatives* (2011), e o seu principal obxectivo en opinión dos propios autores era:

Through an attempt first to map the range of discourses of globalization and European integration in contemporary Europe and then to chart the (frequently) strategic deployment of such discourses in Britain, France, Germany and Italy, the paper attempts to move beyond an understanding of globalization discourse as the linguistic expression of exogenous interests. It shows how ideational structures become institutionalized and normalized, thereby coming to delimit conceptions of ‘the possible’ among political actors (Hay y Rosamond, 2011: 147).

A idea, como se pode observar, era relevante. Os académicos estudaron que tipo de discursos primaban en función dos países analizados co obxecto de xustificar a existencia da Unión Europea. O que os autores comprobaron foi sen dúbida, e como indicabamos liñas atrás, de gran valor. En cada país, os europeístas articulaban discursos distintos, mesmo incompatibles, co firme obxectivo de xustificar a existencia da unión. Por exemplo, no Reino Unido, algunhas elites políticas (sobre todo laboristas) sinalaban que a Unión Europea era un resultado inevitable da globalización e que polo tanto non era doado escapar dela. O máis intelixente, en opinión destes políticos británicos, era permanecer na UE se o Reino Unido desexaba seguir medrando e prosperando economicamente.

Pola contra, as elites francesas (unha cidadanía máis resistente e crítica co proceso globalizador) indicaban que a UE era unha ferramenta para frear os efectos perversos da globalización. Ao final, e como indicamos, malia as contradicións existentes en ambos os dous discursos, o obxectivo era xustificar a idea e a existencia do proxecto de integración europeo. Pero, como se pode observar, uns presentaban a UE como unha consecuencia ineludible da globalización e outros, os franceses, mostraban a UE como unha ferramenta de contención, como un utensilio institucional deseñado para controlar a globalización.

O exemplo, aínda que pareza sacado de contexto, serve para descifrar a relación existente entre populismo e globalización. Como se puido comprobar, froito deste breve resumo do traballo de Hay e Rosamond, tanto a UE como o proceso de globalización foron instrumentalizados e interpretados para xustificar posicionamentos políticos.

Do mesmo xeito, os populistas instrumentalizan a globalización para acreditar tanto as súas accións como as súas posicións políticas a nivel nacional e internacional. Políticos como Tsipras, o líder de Syriza, ou Donald Trump, o actual presidente dos Estados Unidos, xeraron desde esquerda e dereita discursos antiglobalización co obxecto de capturar e maximizar votos aproveitando do descontento existente froito da crise. En conclusión, a globalización foi utilizada/instrumentalizada como chibo expiatorio para explicar as causas de crises sociais, políticas e económicas (sexan estas reais ou ficticias).

Como indicamos ao longo de todo o texto, os populistas de todos os partidos e de todas as cores a un lado e outro do espectro ideolóxico adoitan xerar narrativas antiglobalización co fin de chegar ao poder aproveitando da ventá de oportunidade xerada pola crise. Evidentemente, e como no caso francés ou británico respecto á UE, as narrativas difiren en función da ideoloxía á cal se adscriban os populistas.

Os discursos antiglobalizadores dos líderes de esquerda fan fincapé no soberanismo (ningunha potencia estranxeira ten dereito a inmiscirse nos asuntos nacionais), na construción dun discurso antioligárquico, na necesaria nacionalización de determinados sectores produtivos (sobre todo os enerxéticos) e no aumento do gasto social. Para iso, os populistas de esquerda (en extremo aqueles identificados co denominado socialismo do século XXI) promoven a necesidade de modificar a carta magna con ánimo de fortalecer as funcións do poder executivo. Por iso, todo o discurso en contra da globalización serve para favorecer unha concentración e centralización do poder que mellore a gobernabilidade do sistema, aumentando, como dicíamos, o dominio do líder carismático que toque e da organización que o sostén sobre todo o sistema político.

Por outra banda, o populismo de dereitas, o de corte "trumpista" ou "lepenista", comparte cos esquerdistas a defensa dos sectores produtivos nacionais. Non obstante, o modelo fai fincapé no discurso nacionalista e nativista, sinalando os potenciais perigos que un fluxo migratorio "descontrolado" pode ter para os máis desfavorecidos da sociedade local. Racismo e xenofobia

forman parte do discurso destes populistas de dereitas, todo xustificado con base nunha “globalización descontrolada”.

Como indicabamos liñas atrás, e independentemente da ideoloxía, os líderes carismáticos xeradores desa retórica (e potencialmente réxime) populista apelan á globalización como un inimigo ao cal hai que controlar e neutralizar.

O anterior ten lugar por algo sinalado por Dani Rodrik no seu traballo *The paradox of globalization* (2010). A globalización ten unha aresta económica, e esa aresta pode, por momentos, xerar tensións que afecten á vida dos máis desfavorecidos nunha determinada sociedade. Esa ventá de oportunidade, estritamente temporal, pode ser aproveitada por algúns líderes políticos con intencións antisistema. Por iso, a interacción entre Estado e mercado, entre institucións e proceso globalizador, é esencial para o profesor de economía da Universidade de Harvard.

Dani Rodrik baseouse no traballo de David Cameron e de Janice Gross Stein (2000). Nel, ambos os dous politólogos indicaban que os países máis abertos ao comercio posúen un Estado máis intervencionista, con maior capacidade de desenvolver políticas sociais. A dita relación entre mercado e Estado lévase a cabo para corrixir os potenciais e perigosos efectos perversos que o proceso globalizador pode levar consigo a curto prazo. A idea de Rodrik é que máis apertura comercial exige de máis Estado, co obxecto de corrixir potenciais distorsións que aumenten a conflitividade social. Só así se pode minimizar a chegada dun líder carismático en períodos de crise.

Independentemente do anterior, pois non estamos de acordo co argumento estatista e excesivamente paternalista do economista turco, parece que o ascenso dos populistas ten lugar cando estes, sexan de esquerda ou dereita, se aproveitan dos votos dos individuos máis vulnerables. A globalización altera o *modus vivendi* da poboación, e esa alteración pode a curto prazo xerar problemas.

Evidentemente, o anterior non ten lugar en todas as realidades estatais, pero onde se cumpre coa predición a ameaza populista pode saltar á palestra e conseguir cotas de poder que destrúan o sistema liberal democrático froito da desafección existente en determinadas capas da poboación.

Agora ben, se a globalización lles serve de instrumento aos populistas para conseguiren cotas de poder, esta tamén pode contribuír a frealos. A globalización implica unha mellora drástica na comunicación, no acceso á información, na capacidade para coordinarse e activarse politicamente. Todo iso pode axudar a frear o ascenso populista e a protexer o sistema liberal-democrático.

Thomas Jefferson sinalaba que o prezo da liberdade é a eterna vixilancia. Nese sentido, a globalización prové a cidadanía dunha morea de ferramentas de vixilancia. É a propia globalización a que subministra as mellores ferramentas para a seguridade das democracias. Só interactuando con ela e adoptando os seus instrumentos estas poderán sobrevivir.

4 CONCLUSIÓNS

Este artigo desenvolveu unha revisión da literatura ao redor de dous conceptos de gran relevancia: populismo e globalización. O obxectivo do texto non só era o de mostrar as principais definicións; tamén se desexaba destapar a interacción –sen dúbida inevitable– que existe entre populismo e globalización nos tempos que corren.

Guste ou non, na actualidade os líderes populistas de todas as cores esgrimen argumentos en contra da globalización co obxectivo de maximizar votos e obter o poder. Por iso, parece relevante ter presente que a globalización serve de chibo expiatorio para líderes populistas a un lado e outro do espectro ideolóxico.

Os populistas de esquerda sinalan que hai que controlar a globalización, pois ese proceso só favorece os intereses dunha burguesía global que controla o mercado mundial. A protección da soberanía (e do pobo) implica un fortalecemento do Estado e do poder executivo (evidentemente controlado por ese líder carismático).

Os populistas de dereita, por outro lado, ademais de compartiren o argumento nativista e proteccionista cos seus camaradas de esquerda, indican que a globalización promove un libre tránsito de persoas que prexudica profundamente a vida das comunidades locais. Racismo e xenofobia, xustificadas a través dun proceso globalizador “descontrolado”, forman parte do razoamento “antiglobalizante” dos populistas de dereita.

Con ánimo de motivar a investigación neste eido, debemos ter presente que a ventá de oportunidade non ten que ver sempre coa economía. Un dos últimos traballos de Pablo Christmann e Mariano Torcal (2017) indica que a percepción de corrupción por parte da cidadanía pode alterar dramaticamente a valoración que os cidadáns teñen tanto da lexitimidade como da calidade da súa democracia. Sen lugar a dúbidas, a corrupción –ou a percepción da corrupción– pode ser utilizada como arma arrebolada por antisistemas de natureza populista para destruír os sistemas democrático-liberais tal como os coñecemos.

O artigo conclúe sinalando que a corrupción, paradoxalmente, ademais de prover argumentos falaces aos populistas para fortaleceren as súas posicións, tamén lles facilita instrumentos a todos os que defenden os sistemas liberal-democráticos. Como indicabamos, a globalización implica unha mellora profunda das comunicacións, un aumento drástico de redes de natureza civil alleas ás tradicionais relacións diplomáticas e estatais e un maior acceso a fontes de información co obxecto de contrastar noticias e datos de toda natureza. E, o máis importante, os utensilios que a globalización facilitou aumentaron a nosa capacidade para participar, vixiar e protexer o sistema de liberdades. Só así, competindo politicamente e promovendo o deseño de mellores institucións e prácticas, a democracia liberal poderá sobrevivir no tempo neutralizando a ameaza populista.

5 BIBLIOGRAFÍA

- Albertazzi, D., e McDonnell, D. 2008. *Twenty First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*. London, UK: Palgrave McMillan.
- Ankesmit, F. 1996. *Aesthetics politics: Political philosophy beyond fact and value*. San Francisco, USA: Stanford University Press.
- Arenes, C. 10 de xullo de 2005. «Ernesto Laclau: “El populismo garantiza la democracia”», *La Nación*.
- Bauman, Z. 1998. *Globalization: The human consequences*. New York, USA: Columbia University Press.
- Boettke, P., e López, E. 2002. «Austrian economics and Public Choice», *Review of Austrian Economics*, 15 (2/3): 84-95.
- Buchanan, J.M. 2000. *The limits of liberty. Between anarchy and Leviathan*. Indianapolis, USA: Liberty Fund.
- Cameron, D., e Gross Stein, J. 2000. «Globalization, culture and society: The State as place amidst shifting spaces», *Canadian public policy*, XXVI (2): 15-34.
- Caplan, B. 2008. *The myth of rational voter*. USA: Princeton University Press.
- Castells, M. 1996. *The rise of network society. The information age: Economy, society and culture*. New York, USA: Blackwell Publishers.
- Castells, M. 2011. *Communications power*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Christmann, P., e Torcal, M. 2017. «The Political and Economic Causes of Satisfaction with Democracy in Spain –a Twofold Panel Study», *West European Politics*, 40 (6): 1241-1266.
- De la Dehesa, G. 2007. *Comprender la globalización*. Madrid, España: Alianza Editorial.
- De la Dehesa, G. 2003. *Globalización, desigualdad y pobreza*. Madrid, España: Alianza Editorial.

- Fernández Luiña, E. 2016. *Los movimientos populistas. ¿Una expresión de descontento o una estrategia para concentrar poder político?*. Mitos y Realidades, Instituto Juan de Mariana, Madrid.
- Foa, R. S., e Mounk, Y. 2016. The democratic disconnect, *Journal of Democracy*, 27 (3): 5-17.
- Gratius, S. 2007. *La "tercera ola" populista de América Latina*. Madrid, España: Fundación para las Relaciones Internacionales y el Diálogo Exterior (FRIDE).
- Hariman, R. 1995. *Polical style: The artistry of power*. Chicago, USA: Chicago University Press.
- Hay, C., e Rosamond, B. 2011. «Globalization, European Integration and the discursive construction of economic imperatives», *Journal of European Public Policy*, 9 (2): 147-167.
- Held, D., e MacGrew, A. 2007. *Globalization/Anti-globalization: Beyond the great divide*. London, UK: Polity Press.
- Judis, J. B. 2016. *The populist explosion: How the great recession transformed American and European politics*. New York, USA: Columbia Global Reports.
- Laclau, E. 2005. *La razón populista*. México, México: Fondo de Cultura Económico.
- Levitsky, S., e Way, L. A. 2002. «Elections without democracy. The rise of competitive authoritarianism», *Journal of Democracy*, 13 (2): 51-65.
- Mény, Y., y Surel, Y. 2001. *Democracies and the populist challenge*. London, UK: Palgrave MacMillan.
- Mudde, C., e Rovira Kaltwasser, C. 2017. *Populism. A very short introduction*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Muffit, B. 2016. *The global rise of populism: Performance, political style, and representation*. San Francisco, USA: Stanford University Press.
- Müller, J.-W. 2016. *What is populism*. New York, USA: University of Pennsylvania Press.
- Pizzolo, C. 2007. «Populismo y rupturas constitucionales. Los casos de Venezuela, Bolivia y Ecuador», *Estudios Constitucionales*, 1: 371-394.
- Ravier, A. 2012. *La globalización como orden espontáneo*. Madrid, España: Unión Editorial.
- Ritzer, G. 2007. *The Blackwell Companion to Globalization*. London, UK: Blackwell.
- Ritzer, G., e Dean, P. 2015. *Globalization: A basic text*. London, UK: Wiley-Blackwell.
- Robertson, R. 1992. *Globalization: Social theory and global culture*. London, UK: Sage.
- Rodrik, D. 2010. *The globalization paradox. Democracy and the future of the world economy*. New York, USA: Norton.
- Rupnik, J. 14 de febreiro de 2007. «Populismos de Europa del Este», *Clarín*.
- Sampedro, J. L. 2005. *El mercado y la globalización*. Madrid, España: Destino.
- Sartori, G. 1969. «Politics, ideology and belief systems», *The American Political Science review*, 63 (2): 398-411.
- Sassen, S. 2007. *A sociology of globalization*. New York, USA: Norton.
- Savarino, F. 2006. «Populismo. Perspectivas europeas y latinoamericanas», *Espiral*, XIII (37): 77-94.
- Steger, M. 2017. *Globalization: A very short introduction*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Steger, M. B.; Battersby, P., e Siracusa, J. 2014. *The SAGE Handbook of Globalization*. London, UK: Sage.
- Stiglitz, J. 2002. *El malestar en la globalización*. Madrid, España: Taurus.

NOTAS

- 1 Ambos os dous, *Narodniki* e *People's Party*, son parte dos movementos agrarios da segunda metade do século XIX. Se tivéssemos que buscar un cualificativo ideolóxico que identificase a identidade destas organizacións, probablemente o máis axeitado sería o de "socialistas agrarios".
- 2 Teñamos en conta que algúns autores optan por unha clara defensa do populismo. Ernesto Laclau, tanto no seu traballo *La razón populista* como nunha morea de conferencias, programas televisivos, etc., indicaba que o populismo garantía a democracia. Ver, por exemplo <http://www.lanacion.com.ar/719992-ernesto-laclau-el-populismo-garantiza-la-democracia>
- 3 A obra de Steven Levitsky e de Lucan A. Way é de grande interese. Definitivamente, poderíamos sinalar que os réximes populistas de que falamos se configuran (cando se institucionalizan) como autoritarismos competitivos. Agora, debemos ter claro que non todos os autoritarismos competitivos poden ser interpretados como réximes populistas.